

Introducció

1. Una mica d'història sobre les polítiques de temps

1.1. «Les dones canvien el temps»

2. Les polítiques de temps realment existents

2.1. Les polítiques de temps de treball: un punt de partida indefugible

2.2. Les polítiques de temps de treball i la conciliació de la vida laboral i familiar

2.3. Les polítiques de temps i ciutat

2.4. Les polítiques de temps i el cicle de vida

3. Les polítiques de temps a Europa: entre l'èxit, la insatisfacció i la paradoxa

4. Referències bibliogràfiques

TERESA TORNS
VICENT BORRÀS
SARA MORENO
CAROLINA RECIO

Centre d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana
i el Treball (QUIT), Universitat Autònoma de Barcelona

LES POLÍTIQUES DE TEMPS A EUROPA

Introducció

És probable que entre els especialistes en polítiques socials l'existència de polítiques de temps sigui, a hores d'ara, un terreny encara poc conegut. La raó probable d'aquest relatiu desconeixement és, sens dubte, el fet de ser polítiques molt recents, malgrat que no s'ha de desestimar com a raó que aquesta manca de coneixement sigui deguda al fet que les anomenades polítiques de temps emparen actuacions molt disperses o considerades poc rellevants. Sigui com sigui, malgrat algunes excepcions (Fitzpatrick, 2004), no és habitual trobar-les ressenyades o comentades entre els escrits o els discursos dels especialistes que analitzen, dissenyen o avaluen polítiques de l'estat del benestar. I, tanmateix, les polítiques de temps existeixen, d'uns anys ençà, a Europa. L'objectiu d'aquest escrit és fer un balanç d'algunes actuacions que poden ser encabides com a polítiques de temps europees que s'han anat desenvolupant durant els darrers 20 anys. Un balanç que s'inicia apel·lant a la paradoxa que sembla presidir el seu desenvolupament. A saber, als països escandinaus, que és on més s'han desenvolupat les polítiques de l'estat del benestar, no sembla haver-hi polítiques de temps.

Per tal d'omplir de sentit i argumentacions aquesta paradoxa, en primer lloc es revisen els orígens d'aquest tipus de polítiques. I, a continuació, es presenta un breu resum de les principals actuacions que es poden considerar polítiques de temps. Per fer bones aquestes opcions, es parteix d'una hipòtesi que atribueix l'origen de les polítiques de temps a una doble via (Torns, 2003). Una primera via les fa néixer de la mà de la perspectiva de gènere a través de les reflexions i propostes de científiques socials italianes interessades a promoure actuacions entorn del temps i el benestar. I una segona via atribueix el seu origen a les actuacions entorn del temps de treball que s'han dut a terme a Europa per tal de pal·liar les transformacions sofertes per l'estructura ocupacional.

La concreció del resum de les polítiques de temps realment existents fa que es revisin les polítiques laborals europees centrades en la regulació de la jornada laboral

que han tingut un ressò més ampli i opta per reconèixer com a polítiques de temps realment existents les propostes més properes a les ideades des de la primera via. Són propostes que, com es veurà, giren al voltant de diversos eixos d'interès entre els quals destaquen les polítiques de temps i ciutat. Es tracta d'actuacions que, a més de constituir la cara més coneguda d'aquest tipus de polítiques, apleguen també les propostes més innovadores i més directament orientades a incidir en el benestar de la ciutadania.

1. Una mica d'història sobre les polítiques de temps

Les primeres reflexions i propostes que es van anomenar polítiques de temps són deutes d'un lema que va ser enunciat per científiques socials del sud d'Europa. Es pot citar com a pionera la sociòloga Laura Balbo, que, l'any 1987, publicava *Time to care*, un títol que es completava amb la frase *Politiche del tempo e diritti quotidiani*. El text era un primer toc d'atenció sobre la necessitat de tenir present el treball de la reproducció (de la vida de les persones) i reivindicava el temps com a element primordial de la nova cultura que calia desenvolupar per fer front als nous drets de ciutadania derivats d'aquest procés.

En concret, Balbo es feia ressò dels debats que arribaven des del nord d'Europa, on algunes científiques socials criticaven les polítiques de l'estat del benestar perquè suposaven una manca d'equitat entre homes i dones (Hernes, 1990). La sociòloga italiana recollia, a més, els arguments i les reflexions teòriques que aquest problema havia suggerit a Europa, a partir del 1968, amb la represa del moviment feminista. Ella hi destacava la importància d'un problema nou o, si més no, poc reconegut fins aleshores en l'àmbit de les ciències socials: el temps i el treball de cura. Una activitat i un temps que restaven ignorats i menystinguts socialment i econòmicament, però que resultaven absolutament necessaris per a la reproducció de la vida de les persones i de la societat. La «nova» activitat s'havia pogut fer visible sota el nom de *treball domèstic* a través del debat entre el feminisme i el marxisme que tot just s'havia desenvolupat

poc abans. I Balbo no només vindicava aquella activitat com a necessària, sinó que ho feia, i aquest era el punt clau, reclamant-la a través de la necessitat de tenir en compte el temps per dur-la a terme.

La reivindicació del temps esdevenia fonamental perquè les anàlisis convencionals del treball, «cegues al gènere», no eren capaces de veure que hi havia un altre temps necessari per viure. Un temps que anava més enllà del temps dedicat a la producció, fixat per la jornada laboral i que no es corresponia només al temps d'oci, tal com la societat industrial havia organitzat. Es tractava del temps de la reproducció de la vida, del temps de cura. I existia de la mateixa manera que existia un altre treball, el treball domèstic —també dit *treball de la reproducció* o *treball de cura*—, que també existia a més del treball remunerat, assalariat o productiu. Eren un temps i un treball sobre els quals calia parar atenció perquè, a més de proporcionar benestar, eren, i són, protagonitzats per la majoria de dones adultes a les societats contemporànies. I perquè negar-los i fer-los invisibles feia oblidar o menystenir la situació de doble presència, un lema que la mateixa Balbo (1978) havia ideat per destacar el constrenyiment sincrònic amb el qual les dones havien i han d'afrontar quotidianament les dues feines: el treball-ocupació i el treball domèstic. I també calia parar-hi atenció per recordar la importància del treball de cura com a tasca primordial per procurar benestar quotidià a les societats contemporànies i, en particular, en aquelles societats on les polítiques de benestar no estan prou desenvolupades, com ara les del sud d'Europa, i on el treball domèstic quotidià de les dones supleix les carències d'un estat del benestar mancat.

1.1. «Les dones canvien el temps»

El lema que encapçala aquest apartat va ser el títol d'una proposta de llei d'iniciativa popular emesa per les dones de l'antic PCI italià, el 1990, que mai no va arribar a ser llei, si més no totalment (Cordoni, 1997). Una proposta que ha tingut un fort impacte en alguns cercles de dones interessades a canviar les desigualtats de gènere que els afecten. La proposta de llei va néixer del debat que aquelles dones italianes van mantenir per reivindicar més i millor benestar i per fer possible els necessaris replantejaments que se'n deriven. En aquest sentit, les dones italianes es van adonar, de manera immediata, que canviar els temps no significava canviar només els horaris, sinó trobar maneres de viure capaces d'aconseguir unes societats «més amigues» de les dones i, de retruc, «més amigues» de tothom. Aquest replantejament reclamava una nova organització social i econòmica, presidida per uns valors que mostressin la importància i la necessitat del procés de reproducció de la vida humana. Això volia dir, en primer lloc, plantejar en positiu les activitats d'aquest procés (treball de la llar i de la família i activitats de cura en general) per tal de mostrar-ne la importància social, política i econòmica. I, en segon lloc, reivindicar una nova solidaritat entre

els gèneres (equitat democràtica en termes actuals) orientada a trobar un nou equilibri entre dones i homes que els permetés viure plegats tot mantenint la seva diversitat.

La proposta de llei constava de tres capítols: el primer tenia a veure amb el cicle de vida, el segon, amb l'horari de la jornada laboral i el tercer, amb el temps de la ciutat. En el primer apartat, es pretenia aconseguir la regulació del cicle de vida. Aquest objectiu partia del qüestionament del model masculí de cicle de vida que, segons els valors i prestigis establerts, fa que el jove estudiï com a preparació per poder treballar, que d'adult treballi només de manera remunerada i que, finalment, deixi de treballar un cop arribada la jubilació, és a dir, un model que està regit de manera predominant pel temps de treball productiu i, per tant, exclou i/o discrimina les dones, però també totes les persones (velles i joves) que no es poden dedicar plenament al treball de la producció. En aquest model no hi queda lloc per al temps del treball de la reproducció de la vida i, massa cops, ni per a l'oci o altres activitats, de manera que no hi ha lloc per al temps de la vida. A canvi, la llei proposava la possibilitat d'alternar voluntàriament, durant el cicle de vida laboral, el temps del treball productiu i reproductiu, conjuntament amb els altres temps, mitjançant la regulació de permisos laborals i recursos adients. Aquest primer capítol mai no va arribar a ser llei, però l'interès per la importància del temps amb relació al cicle de vida ha generat propostes d'actuació que es veuran més endavant.

El segon capítol plantejava com a punt clau la necessitat ineludible de reduir les hores de treball remunerat per a tothom i la fixació d'uns horaris de jornada laboral més flexibles, una combinació destinada a compatibilitzar quotidianament el treball productiu i el reproductiu de manera que, lluny de penalitzar exclusivament les dones, esdevingués un bé compartit per homes i dones de manera solidària. En qualsevol cas, la intenció era posar de manifest que la reducció de la jornada laboral havia d'abastar tothom i no només les dones. Perquè només així es podia trencar la força que té la lògica productiva a l'hora de ser l'únic eix sobre el qual es basteix el projecte de vida i s'organitza la societat. I es reivindicava, a més, el dret i el deure que tothom té d'atendre les necessitats derivades de la reproducció de la seva vida i de la d'aquelles persones amb qui conviu tot aconseguint una manera més equilibrada de viure.

Malgrat que l'avantprojecte no va desenvolupar mai aquest segon capítol, cal destacar que el tema de la regulació de la jornada laboral és probablement l'eix prioritari de totes les polítiques de temps que existeixen a l'actualitat. De fet, la regulació i reordenació de la jornada laboral s'ha configurat com el centre de les actuacions de la majoria de les polítiques que han volgut fer front a la crisi de l'ocupació en aquests darrers anys. I no s'ha d'oblidar, a més, que aquestes polítiques de temps són les que tenen una incidència més alta en

el benestar de les persones, per bé que no sempre es reconeixen sota aquest lema. La manca de reconeixement no és casual, ja que la majoria d'aquestes polítiques s'han dissenyat i desenvolupat des de la lògica productiva, contràriament al que es proposa en el projecte de llei italià. La conseqüència immediata d'aquesta aproximació a la regulació de la jornada laboral és ben visible: se segueix priorititzant la productivitat i competitivitat del món laboral per sobre del benestar quotidià de les persones. Amb tot, la centralitat del temps de treball remunerat segueix sense qüestionar-se.

El tercer capítol del projecte legislatiu italià afrontava la relació entre el temps i la ciutat, i han estat les úniques propostes que han arribat a ser llei a Itàlia i que s'han desenvolupat a bastament a altres països europeus. En aquest cas, es proposava la regulació de les activitats i serveis que afecten la vida quotidiana de la ciutadania, en especial la de les ciutadanes. La raó d'aquest darrer incís era el fet prou conegut que les dones, en tenir atribuïdes socialment les tasques de la reproducció i de tenir cura de la vida són les protagonistes, particularment a les ciutats, de les activitats de mediació entre la seva família i els serveis públics i privats, que cada cop són més presents a la vida de les societats occidentals contemporànies. Per assolir aquest objectiu, la llei proposava regular els horaris dels serveis municipals, dels transports, de les botigues, de les empreses, etc., mitjançant l'establiment de pactes que no vulneressin els drets i la situacions dels diversos col·lectius afectats. Aquest punt resultava, i resulta, especialment crític per a les mateixes dones perquè elles són, habitualment, les principals usuàries i treballadores de la majoria dels serveis que s'han de regular.

2. Les polítiques de temps realment existents

Per fer efectiva la ressenya de les actuacions que, en aquestes darreres dècades, poden ser considerades o reconegudes com a polítiques de temps, res millor que seguir la lògica que, segons hem comentat, estructurava la «llei del temps», és a dir, els tres eixos que es van idear en el moment dels seus orígens. Tot i no seguir l'ordre previst en aquell avantprojecte, cal reconèixer que, a l'actualitat, les polítiques de temps que mereixen destacar-se comencen amb les actuacions relacionades amb la regulació o reordenació del temps de treball remunerat. A continuació, es destaquen algunes actuacions relatives a les polítiques de temps i ciutat. I, per últim, cal fer referència a les actuacions que tenen a veure amb el cicle de vida. En aquest darrer cas cal precisar, però, que ens hem de situar en el terreny de les anàlisis i propostes teòriques, prèvies a la concreció de les actuacions, una situació que sembla remetre'ns, de nou, als esmentats orígens de les polítiques de temps, però que, en aquest cas, el fet de ser impulsades per la Unió Europea (UE) les situa en un camí de futur més prometedor.

2.1. Les polítiques de temps de treball: un punt de partida indefugible

Es pot dir que les polítiques de temps relacionades amb la jornada laboral s'han tirat endavant sense reconèixer la centralitat que el temps de treball remunerat té a la vida quotidiana de les persones i a tota la societat. Probablement, això es pot explicar perquè els primers estudis sobre el tema es van centrar en l'anàlisi de l'ús del temps d'aquelles persones que no tenien el temps ocupat pel treball remunerat —aquí cal recordar l'estudi pioner sobre els parats de Marienthal que van dur a terme Marie Jahoda i Paul Lazarsfeld als anys trenta del segle XX. O perquè les anàlisis que van seguir provenien d'una via poc prestigiada i valorada com eren les vindicacions i el saber de les dones. Sigui com sigui, es va haver d'esperar a la crisi d'ocupació dels anys vuitanta perquè el temps de treball esdevingués un objecte d'estudi rellevant. I encara més que fos evident que el temps de treball remunerat era el temps primordial i, per tant, aquell sobre el qual calia parar atenció.

L'inici d'aquesta nova visió del temps de treball té com a punt de partida les polítiques de la flexibilització de la jornada laboral, una resposta que segons el parer de molts especialistes resulta idònia per fer front a les noves necessitats del sistema productiu, derivades de la crisi de l'ocupació industrial. Ha estat ideada, majoritàriament, per la lògica empresarial i s'ha vist legitimada per analistes i estudiosos del món laboral. Aquesta flexibilització ha trencat la lògica d'un horari de treball fixat de manera estable, per a la majoria de la població ocupada, al llarg de tot el cicle de vida laboral, una norma instituïda per la societat industrial que ha anat desapareixent a mesura que l'ocupació estable ha deixat de ser la pauta per a bona part de la població ocupada i que s'ha vist reforçada per l'augment de la diversitat horària que ha provocat, a més, la creixent terciarització de les societats contemporànies (Recio, 2002). Cal afegir, com a detall no menor i no sempre destacat per les anàlisis convencionals, en aquest context de més flexibilització horària i terciarització, l'augment de la presència femenina en el mercat laboral europeu, en particular en el sector serveis. Més presència (Maruani, Rogerat, Torns, 2000) que, com l'avantprojecte de llei italiana va saber preveure, complica, encara més, els desajustos produïts per la flexibilització i diversificació dels horaris laborals no només per a les dones, sinó per al conjunt de la població.

En aquest punt, es poden ressenyar les següents propostes com a polítiques de temps de treball relacionades amb la reorganització o reducció de la jornada laboral més emblemàtiques als països de la UE: la reducció del temps de treball (RTT) a França a través de la llei de les 35 hores; el que es coneix com a model «6+6» de Finlàndia i les anomenades mesures de Work & Life Balance (WLB) al Regne Unit. Un escenari divers on, en aquests darrers anys, cal situar, també, les propostes europees de l'anomenada conciliació de la vida laboral i familiar.

2.1.1. Les 35 hores franceses

La proposta que probablement ha tingut més ressò mediàtic ha estat la llei francesa de les 35 hores, coneguda com la «llei Aubry» que l'actual Govern de Sarkozy ja ha qüestionat. La llei francesa del 1997 plantejava reduir la durada legal de la jornada laboral a 35 hores setmanals oferint ajudes a les empreses, preveient-ne l'aplicació segons les característiques productives de cada empresa i sector i assumint que s'havia de concretar a través de la negociació col·lectiva. Les primeres valoracions fetes pels especialistes van posar de manifest que aquesta reducció no implicava una igual distribució del temps de treball setmanal per a tots els treballadors i treballadores, en particular per a les dones amb contractes a temps parcial de 30 hores i/o per a la població assalariada menys qualificada i amb pitjors condicions laborals. Així mateix, va evidenciar que moltes empreses, per tal de fer efectiva l'obligada reducció de temps de treball, van utilitzar el còmput d'hores anuals enlloc de la reducció setmanal fixada per la llei. Aquesta estratègia d'utilització del còmput anual, així com altres pressions de l'empresariat, van promoure un seguit de lleis posteriors que van obrir la porta a una ampliació de les hores anuals de treball, fet que, a la pràctica, provoca que a hores d'ara, després de la norma d'octubre de 1997 que incentiva la realització d'hores extres sense cap cost fiscal per a les empreses, les 35 hores no siguin ja una realitat per a la majoria de la població francesa ocupada.

A l'hora de fer el balanç d'aquesta proposta de RTT, cal ressenyar que, com en altres casos, els estudis realitzats ens diuen que la disminució diària de la jornada laboral ensopega amb una lògica de treball assumida des de la industrialització per la majoria de la població, una lògica que manté la seva força a través de l'acceptació d'una disciplina laboral basada en una distribució horària i temporal, lineal i quantitativa. Això vol dir d'una banda que la població treballadora només troba sentit i percep una millora en el temps de treball quan la RTT els permet acumular un període continu de temps de no-treball que la gran majoria, en particular la població masculina, perceben i assumeixen com a temps lliure. I de l'altra que, per tant, no valora la reducció sincrònica i quotidiana del temps de treball, llevat de les dones de doble presència que, lògicament, sí que necessiten aquest tipus de reducció perquè és l'única que els permet compatibilitzar el treball assalariat amb el treball domèstic i familiar. De manera que s'estableix la paradoxa que moltes d'aquestes dones queden excloses de la RTT pel fet, ja comentat, que són les principals protagonistes del treball a temps parcial. Amb l'afegit que les 30 o menys hores setmanals d'aquest tipus de contractes no els suposa, necessàriament, una reducció de la jornada laboral diària, sinó l'augment dels horaris atípics (concentració horària en els caps de setmana, etc.).

2.1.2. L'experiment finlandès de RTT «6+6»

L'experiment finlandès de RTT «6+6» promou la substitució d'un lloc de treball de vuit hores diàries per dos

llocs de treball de sis hores. L'experiment va ser promogut pel Govern finlandès davant la crisi d'ocupació que va patir Finlàndia a la dècada dels noranta del segle XX, quan va subvencionar les empreses privades i públiques que s'hi van acollir. Aquesta RTT suposa aconseguir un doble torn on s'augmenta l'ocupació de dotze hores al dia d'un mateix lloc de treball o bé una reducció de sis hores diàries per a cada persona ocupada. La proposta també considera la possibilitat d'allargar o escurçar aquests torns, sempre mantenint, però, el màxim de trenta hores a la setmana per persona ocupada. La reorganització i reducció del temps de treball, si es plantegen així, permeten allargar el temps operatiu del funcionament de la producció amb maquinària i tecnologia diversa, de manera que s'aconsegueix una resposta productiva millor a les empreses industrials. I, de manera similar, una oferta d'atenció a les persones usuàries millor, si és el cas que l'ampliació dels horaris té lloc en el sector serveis.

Aquesta proposta és, en principi, una bona solució per reduir el temps de treball de la població ocupada sense perjudicar la productivitat de les empreses, que és el principal inconvenient adduït per l'empresariat. Però, segons l'encertada reflexió d'un dels seus avaluadors (Antilla, 2004), la proposta finlandesa és una bona solució tècnica mancada de consens social. Una mancança que s'explica perquè l'experiment està basat, com ja s'ha comentat, en una concepció del temps de treball lineal i quantitativa que ignora la dimensió qualitativa del temps. Es tracta d'una concepció resultant de l'èxit del procés d'aculturació promogut pel temps de la industrialització i que sens dubte ajuda a comprendre la dèbil acollida que l'experiment ha tingut entre les persones assalariades participants en les diferents proves pilot. I que, un cop més, posa de manifest que la millora de la qualitat de vida que, en principi, hauria d'acompanyar la reducció diària de la jornada laboral, és rebutjada per la majoria de la població ocupada, la qual segueix preferint més hores de treball remunerat al dia per tal d'acumular dies sencers de temps lliure o vacances, alhora que difícilment percep i valora el guany de benestar quotidià que pot suposar disposar de dues hores més al dia per atendre les necessitats de cura de la vida. I això passa perquè només veu aquesta RTT com una pèrdua de temps en la mesura que no sap o no pot aprofitar-la, atès que no sap a què dedicar un temps buit o sense sentit que, en principi, és destinat al treball remunerat.

2.1.3. El Work & Life Balance del Regne Unit

Les propostes del que s'ha anomenat Work & Life Balance (WLB) sorgeixen en el primer Govern de Tony Blair, a través del Ministeri de Comerç i Indústria anglès. El seu objectiu no va ser tant incidir directament en el conjunt d'hores treballades com procurar bones pràctiques a empreses que cerquessin, d'alguna manera, la promoció de l'equilibri entre la vida personal i laboral de la població ocupada. La proposta va disposar de l'establiment d'un fons per finançar l'ocupació, vehiculat a través de les empreses assessores en qüestions de

WLB. I va suposar, a més, la creació de materials d'informació i assessorament. També inclou el finançament de la recerca sobre aquest tema i fa especial èmfasi en l'actuació del mateix Govern com a creador d'ocupació.

Alhora, el Govern britànic va impulsar altres mesures per facilitar el WLB, com ara la millora del dret a la baixa de maternitat, el dret a demanar horari flexible, el dret a no treballar per causes familiars (sense salari), i crèdits per finançar la cura dels fills. Les primeres avaluacions sobre aquest paquet de mesures fixen l'atenció en la mesura quantitativa del nombre d'hores treballades, on es pot veure com, malgrat les actuacions WLB, el nombre d'hores que treballa la població ocupada no han fet res més que augmentar, fet que demostra, un cop més, el triomf d'una cultura presentista del treball representada per la prolongació de les hores del temps de treball remunerat i les hores extraordinàries. Una cultura on s'amaguen una gran varietat d'activitats, no estrictament laborals, de la població ocupada que depenen de la qualitat i el significat que té el treball remunerat per a aquesta població. Així, aquest perllongament o horari laboral allargat de manera més o menys flexible, pot significar una fugida de l'entorn familiar per no haver de fer un treball domèstic i familiar, vist com a enutjós, o bé un no saber a què dedicar unes hores lliures fora de l'entorn laboral, atès que aquest entorn és l'únic que els dona sentit (Rigby, 2004).

2.2. Les polítiques de temps de treball i la conciliació de la vida laboral i familiar

Les polítiques de conciliació de la vida laboral i familiar no tenen com a objectiu la regulació del temps de treball, però sí que es preocupen per les dificultats que té la centralitat d'aquest temps a l'hora de fer-lo compatible amb els altres temps, tot i que només anomenen el temps familiar i obliden o no esmenten de manera explícita ni el temps lliure ni el temps personal. Les polítiques de conciliació a les quals aquí es fa referència sorgeixen dins del marc general de les Estratègies Europees d'Ocupació, sorgides després del 2000. En concret, dins de l'anomenat quart pilar, destinat a polítiques d'igualtat per promoure l'ocupació femenina. Apareixen, doncs, com a actuacions lligades a les necessitats que les dones tenen pel fet d'haver de tenir cura de la llar-família i de les persones que hi conviuen. No es plantegen, per tant, la regulació de la jornada laboral en clau de reducció sincrònica i quotidiana. I només tracten de regular uns períodes excepcionals de temps de treball, que resulten ser excepcionals, a través dels permisos laborals (de maternitat, etc.). Promouen, també, la creació dels serveis d'atenció a la vida diària (SAD) que, malgrat que són necessaris, s'impulsen sense que la preocupació horària, implícita en la seva posada en pràctica, els acompanyi. Una manca de preocupació horària que, unida a altres dificultats materials i culturals, els converteix en un sector amb dificultats horàries prou conegudes per les treballadores i usuàries d'aquests

serveis que, com ja s'ha comentat, acostumen a ser dones. Aquests inconvenients i altres de similars provenen, probablement, del fet que aquestes polítiques de conciliació no han sorgit fruit d'una demanda social. Es tracta de polítiques deutes d'una lògica productivista que fa difícil la seva repercussió positiva en termes d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones (Rubery, Maier, 1995; Lewis, 1998; Torns, 2005). En qualsevol cas, però, l'existència de les polítiques de conciliació es poden veure com una possibilitat de continuar el debat obert entorn de la relació del temps i el treball. I l'èxit que les acompanya pot ser una bona ocasió per aconseguir, fins i tot, que les polítiques de temps puguin ser reconegudes i considerades.

2.3. Les polítiques de temps i ciutat

Les polítiques de temps i ciutat són les úniques que s'han dut a terme seguint els criteris que plantejava el tercer eix de l'avantprojecte italià de «lleis del temps», tot i que s'ha de reconèixer que no totes les polítiques existents de temps i ciutat en són deutes. En general, moltes de les actuacions que existeixen a l'actualitat s'han desenvolupat a les ciutats del centre i sud d'Europa. Les experiències més representatives tenen en comú els següents aspectes: provenen del món local, reben influències del moviment italià i el seu objectiu primordial és generar estratègies i eines útils per a la promoció i planificació de ciutats que tinguin en compte els diferents usos socials del temps. Entre les actuacions més emblemàtiques, cal destacar, en primer lloc, el cas d'Itàlia i, particularment, la ciutat de Mòdena, perquè va ser l'escenari pioner. A continuació, cal citar França, on destaquen les actuacions desenvolupades a la ciutat de Rennes, remarcable per la qualitat i originalitat de les polítiques que s'hi duen a terme. Cal afegir un petit recordatori d'algunes ciutats alemanyes. I, per últim, cal destacar, com a realitat més propera, la ciutat de Barcelona, on s'elaboren pensaments i actuacions sobre el temps i la ciutat des de fa gairebé 15 anys. Una realitat a la qual darrerament s'hi han sumat experiències com les de Castelldefels, Mataró i Vilafranca del Penedès (Quintana, 2006).

2.3.1. Les polítiques de temps i ciutat a Itàlia

Itàlia és l'escenari de referència en matèria de polítiques de temps i ciutat. Mòdena, a començaments dels anys noranta, va ser-ne pionera a través de la iniciativa de l'alcaldessa Alfonsina Rinaldi, que va impulsar la primera aplicació experimental de les propostes previstes en l'avantprojecte de llei esmentat. Una de les experiències més reeixides del mandat d'Alfonsina Rinaldi va ser la modificació dels horaris de les escoles bressol, un aspecte clau per mostrar la importància del treball de reproducció de la vida humana, objectiu bàsic d'aquell avantprojecte. Davant les dificultats que la rigidesa de l'horari tradicional d'aquests centres —de 7 h a 17 h— generava a les mares, es va decidir modificar-lo, a fi d'introduir més flexibilitat que facilités una millor adaptació

a les necessitats quotidianes de les mares. Aquesta flexibilitat es va concretar en un ventall de possibilitats a l'hora de portar les criatures a l'escola bressol: horari de matí, de tarda o ambdues franges horàries. L'ampliació d'oferta horària de l'escola bressol no va suposar un cost gaire elevat per al municipi, ja que l'experiència es va desenvolupar a través d'un acord entre el sector públic i el privat.

El balanç d'aquella primera experiència va permetre posar de manifest dues idees clau. D'una banda, va quedar palès que incidir en el temps de la ciutat vol dir modificar els serveis. I, de l'altra, es va fer evident que per aconseguir aquesta doble fita cal incidir en la manera de pensar els serveis, tenint en compte les necessitats quotidianes de la ciutadania, així com vincular el sector públic amb el sector privat. Posteriorment, l'experiència de Mòdena es va poder expandir, quan l'any 1990 el Parlament italià va aprovar una llei on es preveïen competències per a les alcaldies per reorganitzar els horaris de la ciutat —Llei 142, art. 36. Aquest instrument legislatiu, juntament amb la pressió dels grups locals de dones, va afavorir el desenvolupament de noves polítiques de temps a altres ciutats italianes. Milà, Gènova, Roma, Catània, Bozen o Venècia en són alguns exemples. Darrerament, amb el desplegament de la «lleï Turco» del 2000, una mena de llei de conciliació a la italiana que obliga a regular el temps de les ciutats amb més de 30.000 habitants, s'han desenvolupat altres experiències en matèria de polítiques de temps. Una de les més interessants és el Laboratorio del tempo di Prato, actuació desenvolupada amb fons europeus del programa EQUAL. El projecte parteix de la necessitat de repensar el model de desenvolupament local des de la dimensió temporal, en zones que han patit una forta crisi industrial, com és el cas d'aquesta ciutat emiliana.

El balanç realitzat per Belloni i Bimbi (1998) d'aquestes experiències permet parlar de l'existència de diferents models de disseny i planificació de polítiques de temps, si bé totes tenen en comú un mateix instrument de gestió: el Pla territorial dels horaris. A partir d'aquesta eina bàsica, cada ciutat ha pogut desenvolupar projectes per tal de millorar els serveis a les persones, racionalitzar els horaris de la ciutat i millorar la relació entre la ciutadania i l'Administració pública, tot afavorint-ne la participació i agilitant la burocràcia de l'Administració municipal —amb un funcionament especialment anquilosat al cas italià. A parer d'aquestes sociòlogues, aquestes actuacions han permès convertir la ciutat en un veritable espai d'acció pública i, per tant, en el marc contextual idoni per desenvolupar polítiques de ciutadania de proximitat, orientades a proporcionar més temps de vida i benestar quotidià. En definitiva, les valoren en la mesura que han sabut incorporar els sabers i les pràctiques de les dones a la ciutat.

Tanmateix, no totes les avaluacions són igualment positives i també coincideixen amb altres especialistes a

l'hora d'assenyalar alguns dels dèficits de l'experiència italiana en relació amb la gestió política de temps a la ciutat. D'una banda, aquestes veus critiquen el fet que totes aquestes experiències donen per descomptada la vigent organització social del temps, sense qüestionar que el temps de treball remunerat hi sigui l'únic predominant. De l'altra, i com a conseqüència d'aquest primer dèficit, avaluen negativament el fet que totes les polítiques es basen en una concepció cronològica del temps (Paolucci, 1998; Piazza, 1998).

2.3.2. Les polítiques de temps i ciutat a França

El debat sobre el temps de la ciutat a França és força recent i no hi arriba fins a principis del segle XXI. Alguns estudiosos consideren que el desenvolupament de les polítiques franceses de temps i ciutat ha estat una manera de reactualitzar la discussió sobre la reducció del temps de treball remunerat. En termes generals, aquest tipus de polítiques acullen la necessitat que els alcaldes de les ciutats franceses harmonitzin els horaris dels serveis públics, d'acord amb l'evolució de les necessitats sorgides a partir de l'organització postfordista del treball. Per tal de desenvolupar aquestes propostes, l'any 2000 el parlament francès va encarregar al socialista Edmond Hervé un informe que, publicat un any després sota el títol *Les temps de la ville*, proposa seguir l'experiència italiana amb la creació d'oficines del temps a les ciutats amb més de 20.000 habitants.

A partir d'aquest informe, es desenvolupen una sèrie d'experiències a diferents ciutats franceses entre les quals cal destacar Rennes, on l'any 2002 es crea *Le bureau des temps de Rennes*. De fet, aquesta ciutat esdevé una mena d'observatori i prova pilot per al Govern francès. Igual que ha succeït a Itàlia, la creació d'aquesta oficina representa una plataforma a través de la qual s'impulsen projectes i actuacions emparades sota l'aixopluc de les polítiques de temps. Un dels projectes més emblemàtics d'aquesta experiència francesa és *Rennes, égalité des temps*, també finançat amb fons europeus del programa EQUAL, que té com a *partners* europeus l'Hospitalet i Prato. L'objectiu principal d'aquest projecte és l'experimentació i creació de noves experiències orientades a articular la vida professional i personal, així com la millora de la qualitat de vida de la ciutadania. Algunes de les actuacions que s'han dut a terme són: serveis municipals d'atenció a les criatures en situacions d'urgències imprevistes; concerts de música clàssica amb serveis de restauració a preus públics —celebrats en moments de pausa com alguns migdies o diumenges al matí—, declaració dels dijous com a Dia del Temps, etc.

Paral·lelament, l'Oficina del Temps de Rennes desenvolupa altres projectes a escala nacional, entre els quals cal destacar el que agrupa ciutats com Nancy o Saint-Denis sota el nom de *Coordination des temps de vies sur les territoires* i que ha donat com a resultat la creació de la xarxa francesa Temps Territorial. Finalment, cal

parlar d'un tercer projecte que Rennes ha titulat *Tic tac le temps à la carte*. En aquest cas, es tracta d'un servei innovador que l'oficina del temps ofereix a la ciutadania. Aquest servei permet consultar fins a 1.400 horaris corresponents a l'Administració pública, activitats culturals i organismes de la societat civil. En general, les oficines del temps creades en altres ciutats franceses es conceben com a espais de mediació, capaços de comprendre els ritmes de vida dels habitants i d'harmonitzar-los a fi i efecte de solucionar els problemes de temps i de serveis que se'n deriven. En aquest sentit, cal parlar de l'Espai del Temps de Saint-Denis, de la Casa del Temps i de la Mobilitat de Belfort, de l'Agència del Temps de Poitiers, de l'Oficina del Temps de Gironde i París i de l'Espai del Temps de Lió.

2.3.3. Alguns exemples alemanys

A Alemanya no hi ha hagut una actuació global, impulsada pel Govern federal, sobre les polítiques de temps a la ciutat, sinó més aviat diverses iniciatives lligades exclusivament al món local. Moltes provenen, també, de l'experiència italiana. Això vol dir que quan, a l'inici de la dècada actual, s'ha començat a introduir el temps en les polítiques municipals, el que s'ha fet, principalment, és regular els horaris tant de les botigues com dels serveis. Posteriorment, s'han introduït les qüestions de temps en els processos de planificació urbanística a ciutats com Bremen i Hamburg. En el cas de Bremen, cal destacar-hi la planificació del desenvolupament territorial amb estratègies que consideren la relació entre el temps i l'espai, impulsades des del Parc Tecnològic de la Universitat de la ciutat. En l'actualitat, el camp d'actuació d'aquestes polítiques s'ha expandit i s'estan fent planificacions relatives als temps de l'escola i d'atenció a la infància. S'han establert, igualment, pactes per a una mobilitat sostenible, per a la millora de l'accessibilitat als serveis públics i privats, així com per mantenir i promoure la seguretat de l'espai públic, la creació del Dia de la Ciutadania, etc. Són, en conjunt, polítiques urbanes que cerquen la millora de la qualitat de la vida de la ciutadania, un objectiu que continua posant de manifest la importància que els diversos usos socials del temps tenen a la ciutat.

2.3.4. Les polítiques de temps i ciutat a Barcelona

Més lligades al nostre entorn, apareixen les experiències realitzades a la ciutat de Barcelona, on fa gairebé 15 anys es van començar a desenvolupar debats i actuacions relacionades amb el temps i la ciutat. En concret, des dels anys noranta, s'han impulsat diferents projectes que tenen el temps com a element central. L'impuls d'aquestes actuacions va sorgir de l'interès que va despertar l'avantprojecte de llei del temps italià en el «grup Dona» del Consell Municipal de Benestar Social, creat el 1988 per la regidora de l'Ajuntament de Barcelona Eulàlia Vintró. D'aquesta manera, l'any 1994, al districte de Sants-Montjuïc, es va posar en funcionament una experiència pilot sobre el temps i la ciutat amb l'objectiu d'incidir en el temps del barri. L'experiència va anar

precedida d'una investigació amb l'objectiu de detectar els usos socials del temps de les dones barcelonines d'aquell barri (García Ramón, Cànovas, Prats, 1995). D'aquest estudi van sorgir les bases per a la prova pilot que reforçava, de manera primordial, la política de descentralització dels serveis municipals per tal de fer-los més propers a la ciutadania. En concret, aquesta experiència es va iniciar establint més flexibilitat horària de les escoles bressol i d'educació primària de la zona.

Més recentment, cal destacar la creació d'una regidoria dedicada als Nous Usos Socials del Temps (NUST), sota l'impuls de la regidora de l'Ajuntament de Barcelona Imma Moraleda, que forma part de l'actual govern municipal. El seu objectiu principal és el foment de polítiques de temps, entenent que aquestes polítiques han de facilitar l'apropament a les necessitats de les persones per tal d'incidir en la millora de la seva qualitat de vida. S'impulsen tant projectes de recerca que permetin avançar cap al desenvolupament de polítiques de temps com experiències i proves pilot als diferents barris de la ciutat. Es pot dir, doncs, que 10 anys després de les primeres experiències, la cultura dels nous usos socials del temps ha anat fent pòsit a la ciutat de Barcelona, on s'hi desenvolupen diversos projectes. Cal fer esment del projecte promogut per la Fundació Maria Aurèlia Capmany, que impulsa actuacions favorables a la conciliació dels diferents temps de vida al barri de la Marina, creat recentment, així com del projecte Temps de Barri, Temps Educatiu Compartit, realitzat per la Fundació Jaume Bofill i orientat a millorar l'oferta d'activitats educatives fora de l'horari escolar formal. L'objectiu és, en aquest cas, fer visible la importància d'altres col·lectius i altres usos socials del temps no estrictament lligats a la lògica de la producció però que resulten imprescindibles per millorar el benestar quotidià.

Aquests projectes i altres en curs són un exemple de les experiències barcelonines més recents, que, d'altra banda, podríem dir que van començar amb els anomenats Bancs de Temps (Torns, 2001), una experiència iniciada a finals de la dècada dels noranta que va tenir com a punt de referència els bancs del temps italians. Tot i que aquestes actuacions presenten, a hores d'ara, resultats i experiències prou diverses cal recordar que, en aquest cas, es van pensar per fer visibles i donar valor a les tasques que quotidianament fan les dones per procurar benestar quotidià. L'objectiu d'aquests bancs del temps sempre ha estat intercanviar temps per temps, lluny de la lògica mercantil i, de manera subsidiària, construir xarxes de solidaritat entre la ciutadania, unes xarxes que volen reconstruir a la ciutat els valors comunitaris que el procés d'urbanització va fer desaparèixer.

Per últim, en aquest apartat cal ressenyar la celebració del Congrés Internacional del Temps: Temps, Ciutadania i Municipi, al maig del 2006, impulsat per la regidoria citada. Aquest Congrés ha estat una mostra de l'interès de la ciutat de Barcelona per promoure polítiques de

temps i ciutat, atès que va aplegar bona part d'especialistes europeus en la qüestió i va permetre el debat sobre la importància que té el temps quotidià en relació amb el benestar i la qualitat de vida a les ciutats.

2.4. Les polítiques de temps i el cycle de vida

En aquests últims anys, s'han desenvolupat les polítiques de temps i cycle de vida. Sota aquest lema es reconeixen les actuacions que, a Europa, destaquen la importància del temps en el cycle de vida i plantegen propostes alternatives al model predominant. Transcorreguts més de 20 anys de la iniciativa italiana, sorprèn relativament l'interès dels actuals discursos, reflexions i actuacions de les polítiques socials europees entorn del cycle de vida. Tanmateix, s'ha de destacar que l'origen d'aquest interès difereix del que es manifestava en el projecte italià de 1990 en la mesura que respon a la preocupació per trobar noves fórmules de redistribució d'un temps només visible en el cycle de vida laboral. I, molt específicament, lligat a la necessitat de refer els recursos de la seguretat social, en l'apartat pensions, atès el creixent procés d'envelliment de la població europea. Un procés que, de ben segur, ha estat un dels deslloradors principals de les noves propostes. Per només citar un dels exemples més significatius, s'ha de recordar que els acords de Lisboa del 2000 ja incloïen la necessitat de repensar la distribució dels períodes de treball, oci, formació i cura de les persones durant el cycle de vida laboral, als països europeus, una necessitat derivada dels canvis del context sociolaboral europeu on l'envelliment, les prejubilacions, les transformacions de les estructures familiars i la persistència de les desigualtats de gènere són elements que no es poden defugir.

Els acords de Lisboa s'han vist reflectits, pel que fa al cycle de vida, en l'impuls d'una nova línia de recerca que des del 2001 fins al 2005 ha estat centrada en la importància del *life course* impulsada, com en altres ocasions, per la Fundació Europea per a la Millora de les Condicions de Vida i Treball (EUROFOUND), amb seu a Dublín. Per fer-la efectiva, s'han realitzat diversos informes. El primer, aparegut el 2003 sota el títol *A new organisation of time over working life*, va comptar amb la participació de diversos estudiosos, encapçalats per l'especialista en geriatría alemany Gerhard Naegele. El segon, aparegut el 2005, va ser coordinat per Dominique Anxo i Jean Yves Boulin, *Working time options over the life course: changing social security structures* i es dirigeix bàsicament cap a la reorientació del temps de treball per tal de trobar alternatives al finançament de les pensions de la seguretat social.

Tots aquests estudis tenen en comú la utilització d'un concepte de cycle de vida capaç d'analitzar la influència de les transformacions econòmiques i sociodemogràfiques esdevingudes en les darreres dècades en l'es-

tructura del cycle de vida sociolaboral de la població europea. Comparteixen, a més, una mateixa línia argumental. Afirment i evidencien que, d'uns anys ençà, el volum total d'hores de treball remunerat esmerçades durant el període hàbil de la vida laboral s'ha desenvolupat a través de combinacions prou diverses. Un volum d'hores que varia en funció de l'etapa vital en què es troben les persones i que, fonamentalment, tendeix a dibuixar un cycle laboral cada cop més curt, atès l'allargament del període formatiu de les persones joves i les jubilacions anticipades dels subjectes masculins, la vida productiva dels quals continua, malgrat els canvis, sent el model de referència dominant per a tota la població.

En qualsevol cas, cal puntualitzar que aquests científics socials reconeixen la importància que té el fet de veure la dimensió temporal al llarg del cycle de vida per tal d'integrar totes les demandes d'ús social del temps, un reconeixement que, d'alguna manera, valida aquell avantprojecte de llei italià en comprovar com les darreres propostes tenen en compte que el temps és una construcció social sobre el qual es pot intervenir per tal d'afavorir el canvi dels models i de les pautes vigents. En aquest punt, ambdós estudis coincideixen a demanar l'ampliació i intensificació dels permisos laborals, en especial durant els períodes de la vida laboral amb més «pressió» (productiva i reproductiva). I aconseguir, així, l'allargament del cycle de vida laboral i modificar, en conseqüència, l'actual estructura dels règims de la Seguretat Social. S'ha d'afegir, però, que aquestes propostes no es reivindiquen en cap moment com a polítiques de temps, tot i que un dels objectius finals sigui procurar més qualitat de vida i benestar a la població ocupada. Queda el dubte, doncs, de si aquesta manca de vindicació es deu a l'obvietat del contingut de les propostes, totes relacionades amb actuacions sobre el temps. O com succeeix en altres polítiques de temps de treball, ja comentades, resulta poc o gens pertinent emparar aquestes actuacions sota el paraigües de les polítiques de temps. Perquè, ara per ara, sembla que aquestes actuacions només són assumides com a polítiques de temps quan la ciutat n'és l'escenari i, per tant, quan el temps de treball remunerat no és el punt clau de l'actuació. En altres paraules, com si el lligam entre el temps, el treball i el benestar quotidià no tinguessin gaire o res a veure.

3. Les polítiques de temps a Europa: entre l'èxit, la insatisfacció i la paradoxa

Com a anotacions finals, cal dir que aquest breu balanç sobre les polítiques de temps ha partit de la recuperació de les reflexions i propostes que van formular unes científiques socials del sud d'Europa a la dècada dels vuitanta del segle XX. Es tracta d'unes aportacions i propostes que sota el lema «Les dones canvien el temps» van prendre la forma d'avantprojecte de llei per

tal de promoure el benestar de la ciutadania. El reconeixement del caràcter pioner d'aquesta experiència italiana ens ha portat a prendre els tres eixos d'aquell projecte com a guió d'algunes de les propostes i actuacions europees que s'han dut a terme entorn el temps i el treball durant els 20 anys transcorreguts.

Els principals resultats del balanç es podrien sintetitzar tot dient que malgrat que en principi les polítiques de temps no sempre tenen en compte la perspectiva de gènere, sí que tenen en comú l'afany per promoure el benestar de la ciutadania. Ara bé, tot i aquest punt en comú, cal parlar de diferències respecte del concepte de benestar que regeix el disseny i avaluació d'aquestes polítiques. Entre el conjunt d'actuacions revisades persisteix, majoritàriament, una concepció de benestar pensada des de la lògica economista. En aquest sentit, les actuacions més properes al benestar quotidià sembla que són les polítiques de temps i ciutat, l'únic eix de l'avantprojecte que va esdevenir llei. Però la pràctica política dels darrers anys ha convertit les propostes que prenen l'espai urbà com a centre d'atenció en les actuacions més reeixides. Aquest tipus de polítiques de temps es poden qualificar de polítiques urbanes del temps. Constitueixen, en bona mesura, el que es podria anomenar el *hardware* o maquinari de les polítiques de temps a la ciutat perquè el territori urbà, més que no pas el temps, n'és l'eix vertebrador. Aquestes polítiques urbanes no sempre pensen en el vincle entre la dimensió temporal i el treball, en clau de càrrega total de treball, per tal de redefinir el benestar. Probablement, perquè és una fita difícil d'aconseguir tot i ser més propera a l'objectiu primigeni de les polítiques de temps. En aquest darrer cas, ens trobem davant d'unes actuacions que podríem anomenar com el *software* o programari de les polítiques de temps a la ciutat, un escenari d'acció pública on és possible teixir nous vincles de ciutadania des de la proximitat i l'accessibilitat. On les necessitats derivades del benestar quotidià de les persones són el centre d'unes actuacions no només regides per la lògica mercantil o pel consum. En definitiva, una fita que persegueix la millora del benestar quotidià de la ciutadania.

Altrament, una anàlisi més acurada del conjunt de les polítiques de temps ens ha apropat a les actuacions entorn del temps de treball sorgides per pal·liar la crisi de l'ocupació. Unes actuacions reguladores i reordenadores de la jornada laboral que, tot i no sempre ser reconegudes o reclamades com a polítiques de temps, tenen un important ressò social. Perquè tal com els estudis sobre la qüestió assenyalen, el temps de treball és i continua sent una peça cabdal de l'organització de la vida de les persones i de la societat. Així mateix, les avaluacions sobre aquest tipus d'actuacions permeten destacar alguns punts de coincidència. A saber, totes les actuacions miren de flexibilitzar l'horari de la jornada laboral ampliant-lo o disminuint-lo, per tal d'obtenir més i millor disponibilitat laboral de la població ocupada. Per tant, només les dones que viuen sota el règim de doble pre-

sència valoren les reduccions del temps de treball (RTT) que incideixen en la sincronia i quotidianitat requerida per desenvolupar la càrrega total de treball en el dia a dia, cosa que, d'altra banda, significa que la majoria de la població ocupada només aprova regulacions de la jornada laboral que els permeti acumular linealment i diacrònicament temps de treball remunerat i temps lliure o de vacances. Una situació, aquesta, que suposa el rebuig social de solucions tècniques ben ideades, com ara el model finlandès del «6+6», per aconseguir RTT capaces de facilitar una vida quotidiana on el temps de treball (pagat i no pagat) es pot viure de manera sincrònica i quotidiana.

En conseqüència, es pot comprovar que les reflexions plantejades en la llei del temps italiana s'han acabat recollint en altres camps d'intervenció de la política social que no sempre tenen en compte la perspectiva de gènere, fet que es podria avaluar positivament si no fos perquè la majoria de les polítiques de temps que s'han esmentat són lluny de qüestionar la centralitat del temps de treball remunerat a l'hora d'organitzar la vida de les persones, les empreses i les ciutats. Ara per ara, sembla difícil fer propostes dirigides a aconseguir més benestar per a la ciutadania que tinguin present el lligam fonamental que hi ha entre el temps i el treball a les societats contemporànies.

Sigui com sigui, cal reconèixer el progressiu augment de l'interès per les qüestions relacionades amb el temps de treball mostrat des de la Unió Europea. En paral·lel, cal destacar, també, el creixement del nombre de projectes locals entorn de les polítiques de temps, finançats amb fons europeus del programa EQUAL durant els darrers anys. Resulta igualment fàcil comprovar que algunes de les experiències alemanyes, franceses, holandeses i espanyoles en aquesta matèria s'inscriuen en el paraigües d'aquest programa que, a més, pretén respondre a l'objectiu de millorar la igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

Tanmateix, l'aparició i presència de la dimensió europea en les polítiques de temps no trenca la paradoxa que les acompanya des del seu naixement. Dit d'una altra manera, als països escandinaus, on hi ha més benestar i igualtat d'oportunitats entre homes i dones, no hi ha polítiques de temps, una paradoxa que es fa evident quan s'observen les darreres xifres estadístiques produïdes per EUROSTAT entorn de l'ús del temps. Aquestes dades posen de manifest diferències territorials en la desigual distribució de la càrrega total de treball entre homes i dones, on els països del nord són els que menys desigualtat de gènere registren.

Podem concloure, doncs, dient que el temps ha esdevingut una eina clau per fer visibles els límits de les polítiques socials de l'actual estat del benestar. En primer lloc, perquè posa en evidència una desigual distribució en els usos socials del temps entre homes i dones.

I aquesta distribució té a veure amb més treball i menys benestar. En segon lloc, perquè aquest binomi temps-treball ha estat i continua sent bàsic per organitzar la vida quotidiana de les persones, de la societat i de les ciutats. I no sembla adient continuar vivint-lo i represen-

tant-lo com a regit exclusivament per la jornada laboral, per molt important que sigui aquest temps de treball. Les polítiques de temps, per tant, poden i han de ser el repte per repensar el benestar de la ciutadania.

4. Referències bibliogràfiques

ANTILLA, T. «Why is it difficult to implement daily working time reductions?». Paper del 9th *International Symposium on Working Time, Paris, 26th-28th February* (2004).

ANXO, D.; BOULIN, J. Y. *Working time options over the life course: changing social security structures*. Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2005.

BALBO, L. «La doppia presenza». *Inchiesta*, 32 (1978). [Traducció castellana a BORDERÍAS, C.; CARRASCO, C.; ALEMANY, C. *Las mujeres y el trabajo: rupturas conceptuales*. Barcelona: Icaria-Fuhem, 1994.]

BALBO, L. *Time to Care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli, 1987.

BALBO, L. *Tempi di vita*. Milà: Feltrinelli, 1991.

BELLONI, M. C.; BIMBI, F. *Microfisica della cittadinanza. Città, genere, politiche dei tempi*. Milà: Franco Angeli, 1998.

BOULIN, J. Y.; MÜCKENBERGER, U. *La ville à mille temps*. La Tour d'Aigues: L'Aube, 2002.

BOULIN, J. Y. *As time goes by. A critical evaluation of Foundation's work on time*. Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003.

CORDONI, E. «Las mujeres cambian los tiempos». A: *Cuadernos de relaciones laborales*, vol. 2, 1997.

DURÁN, M. A. *El valor del tiempo*. Madrid: Espasa-Calpe, 2006.

ESTRADE, M. O.; ULRICH, V. «La réorganisation des temps travail et les 35 heures un renforcement de la segmentation du marché du travail». *Travail et Emploi*, núm. 92 (2002).

FITZPATRICK, T. «Social Policy and Time». *Time & Society*, vol. 13 (2004).

GARCÍA RAMÓN, D.; CÁNOVAS, G.; PRATS, M. *Les dones i l'ús del temps a Barcelona. El cas del barri de Sants*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1995.

HERNES, H. *El poder de las mujeres y el estado del bienestar*. Madrid: Vindicación, 1990.

HERNES, H. «Las mujeres y el estado de bienestar: la transición de la dependencia pública a la dependencia privada». A: SASSOON SHOWSTACK, A. (coord.). *Las mujeres y el estado*. Madrid: Vindicación Feminista, 1996.

LAZARSFELD, P.; JAHODA, M.; ZEISEL, H. *Los parados de Marienthal: Sociografía de una comunidad golpeada por el desempleo*. Madrid: Endymion, 1996.

LEWIS, J. (ed.). *Gender, social care and welfare state restructuring in Europe*. Aldershot: Ashgate, 1998.

MARUANI, M.; ROGERAT, C.; TORNIS, T. (coord.). *Las nuevas fronteras de la desigualdad. Hombres y mujeres en el mercado de trabajo*. Barcelona: Icaria, 2000.

MEDA, D.; ORAIN, R. «Transformations du travail et du hors du travail: le jugement des salariés sur la réduction du temps de travail». *Travail et emploi*, núm. 90 (2002).

MORENO, S. *Temps, treball i benestar. Una aproximació des de la vida quotidiana*. Bellaterra: UAB, Departament de Sociologia, 2007. [Tesi doctoral.]

NAEGELE, C. [et al.]. *A new organisation of time over working life*. Luxemburg: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003.

PAOLUCCI, G. (coord.). *La città macchina del tempo. Politiche del tempo urbano in Italia*. Milà: Franco Angeli, 1998.

PELTOLA, P. «Working time reduction in Finland». *Transfer*, vol. 4, (4) (1998).

PIAZZA, M. «Tempi di vita e tempi di lavoro». A: PAOLUCCI, G. (coord.) *La città macchina del tempo. Politiche del tempo urbano in Italia*. Milà: Franco Angeli, 1998.

PRIETO, C. (dir.). *Trabajo, género y tiempo social*. Madrid: Hacer-Universidad Complutense, 2007.

QUINTANA, I. *Polítiques de temps des d'una perspectiva de gènere. Marc analític i operatiu i estudi dels casos de Mataró, Castelldefels i Vilafranca del Penedès*. Informe de recerca. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.

RECIO, A. «La jornada laboral: una cuestión multiforme». A: GARCÍA LASO, A.; SANGUINETI, W. (ed.). *Sindicatos, cambios económicos y sociales*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2002.

RIGBY, M. «Equilibrio entre trabajo y vida no laboral: un concepto útil?». *Trabajo. Revista de la Asociación Estatal de Centros Universitarios de Relaciones Laborales y Ciencias del Trabajo*, núm. 13 (2004).

RUBERY, J.; MAIER, F. «Equal opportunity for women and men and the employment policy of the EU. A critical review of the European's Union approach». *Transfer*, núm. 1 (4) (1995).

RUBERY, J. [et al.]. «The ups and downs of European gender equality policy». *Industrial Relations Journal*, vol. 35 (6) (2004).

TORNS, T. «¿Para qué un banco de tiempo?». *Mientras Tanto*, núm. 82 (2001).

TORNS, T. *Les polítiques de temps: un repte per a les polítiques de l'estat del benestar* [en línia]. Barcelona: Fundació Nous Horitzons, 2003. <<http://www.noushoritzons.org>>. [Versió reduïda en castellà a *Trabajo*, núm. 13 (2004)]

TORNS, T. «De la imposible conciliación a los permanentes malos arreglos». *Cuadernos de Relaciones Laborales*, núm. 23 (1) (2005).

TORNS, T.; MIGUÉLEZ, F. (dir.). *Tiempo y ciudad*. Barcelona: Consell Econòmic i Social de Barcelona, 2000.

TORNS, T. [et al.]. *El temps de treball: Balanç d'actuacions a la Unió Europea*. Barcelona: Consell Econòmic i Social de Barcelona - Regidoria dels Nous Usos Socials del Temps, 2006.

TORNS, T. [et al.]. *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Regidoria dels Nous Usos Socials del Temps (NUST), 2006.

TORNS, T.; BORRÁS, V.; MORENO, S. «Las políticas de conciliación: políticas laborales versus políticas de tiempo». *Papers*, núm. 83 (2007).